

Ideologie, politiek en geschiedenis

Bendit ben Eizek Wing en zijn Amsterdamse kroniek *Lezikorn* (1795-1812)

Inleiding

Een van de meest turbulente fases in de geschiedenis van de Amsterdamse joden is die van de Bataafs-Franse tijd.¹ In 1796 werd door de Nationale Vergadering tot de politiek-juridische emancipatie van de joden besloten, waarbij zij als gelijkberechtigde burgers van de Bataafse Republiek werden erkend. Hiermee ontvingen de joden passief en actief stemrecht, voorzover zij binnen de categorie van belasting betalende burgers vielen, en konden zij zich in het hele land vestigen.

De keerzijde van deze emancipatie was de opheffing van de zogenaamde 'Joodse Natie', de juridische categorie waardoor de joodse gemeenschap een semi-autonome positie binnen de samenleving innam. Tot dusver hadden de parnassiem (bestuurders) het leiderschap van de gemeenschap in handen en hadden zij de vrijheid om in interne aangelegenheden zelfstandig op te treden. Voor de plaatselijke autoriteiten fungeerden de parnassiem als aanspreekpunt voor de gehele joodse gemeenschap. Met de emancipatie werd de gemeenschap echter gereduceerd tot een religieuze categorie en verloren de parnassiem een aanzienlijk deel van hun macht.

In de Amsterdamse Asjkenazische of Hoogduitse gemeente zorgde dit voor forse meningsverschillen tussen een relatief kleine, maar invloedrijke groep verlichte joden en het conservatieve establishment van parnassiem en beth din (het rabbinale bestuur). Dit escaleerde in 1797 in een scheuring, waarbij een Neie Kille (Jiddisj voor nieuwe gemeente), Adat Jesjoeroen, naast de Alte Kille (oude gemeente) werd opgericht. Pas in 1808, onder forse druk van de toenmalige koning Louis Napoleon, werden beide gemeenten herenigd. Toen waren inmiddels ook de voorheen zelfstandige joodse gemeenten ondergebracht in een landelijk overkoepelend verband, het Opperconsistorie. Na de inlijving van het

Koninkrijk Holland bij het Franse keizerrijk in 1810 kwamen daar onder Parijs ressorterende regionale consistories voor in de plaats.

Wij verkeren in de gelukkige omstandigheid dat over deze cruciale periode in de geschiedenis van de joden in Nederland relatief veel materiaal voorhanden is. Naast de archieven van de Askenazische gemeente en het Opperconsistorie, zijn dat onder meer de serie polemische pamfletten in het Jiddisj die voor- en tegenstanders van de Neie Kille in de jaren 1797-1798 wisselden. Een anthologie van deze *diskursn* is twee jaar geleden in een editie van Marion Aptroot en Jozeph Michman gepubliceerd.² Daarnaast is er het manuscript van de Jiddisje kroniek van Bendit ben Eizek Wing, *Lezikorn*.³ Nauwgezet wordt daarin een overzicht gegeven van de gebeurtenissen vanaf de inval van de Fransen in 1795 tot aan Wings overlijden in 1812.⁴

Deze unieke bron is tot dusver echter nauwelijks bestudeerd. Vanuit linguïstisch oogpunt heeft Ariane Zwiers 21 bladzijden geanalyseerd. Jacob Shatzky en Jozeph Michman hebben zich zijdelings met de kroniek hebben ingelaten en vooral via kleine selectie die in de negentiende eeuw door Meijer Roest werd gepubliceerd. De inschatting van de historische betekenis van deze kroniek is echter opvallend eensluidend: 'while admitting its importance as a source of historical information, this document is little more than a factual – and for that matter incomplete – record, since the author quite obviously omitted facts that might have proved embarrassing to him and his brothers-in-arms.' Wing zou zeer tendentius zijn in zijn verslag door zijn openlijke afkeer van de Neie Kille en afwijzend staan tegen alle maatschappelijke veranderingen en vernieuwingen. Tevens wordt hij afgeschilderd als een fervente aanhanger van het Oranjehuis.⁵

In dit artikel wil ik onderzoeken in hoeverre dit beeld juist is. Hoe verhouden ideologie en geschiedschrijving zich bij Wing en wat betekent dit voor de historische betrouwbaarheid van Wing als bron? Voor het beantwoorden van deze vraag is het nodig Wing te positioneren in zijn netwerk en na te gaan welke bronnen hij hanteerde. Twee casestudies zullen opgevoerd worden om de verhouding tussen ideologie en geschiedschrijving bij Wing te kenschetsen. Daarbij wordt zowel een algemeen-politiek als een intern-joods thema bestudeerd: de verhouding tot het Oranjehuis en de beschrijving van de Neie Kille.

De auteur en zijn familienetwerk

Bendit ben Eizek Wing (burgerlijke naam: Benjamin Isaac Benjamins, 1761-1812) stamde uit een oude Amsterdams-joodse familie.⁶ In de zeventiende eeuw woonde zijn overgrootvader al in de stad en stichtte hij daar een groot gezin. Deze man droeg de naam Bendit Jacob Winnig. De familienaam werd op ver-

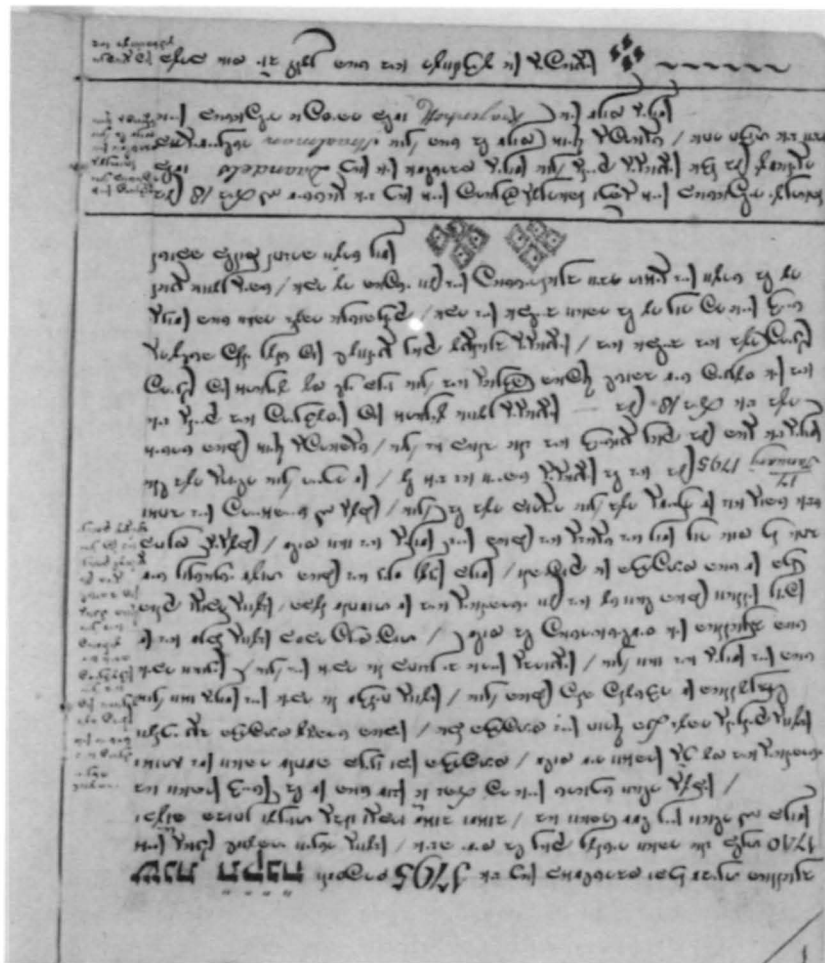
schillende manieren gespeld, zowel Winnig, Wienek als Wing komen voor. Deze verwarring hield pas met de invoering van de burgerlijke stand in 1811 op, toen de naam Benjamins werd aangenomen. Waar de familie vandaan kwam, toen zij zich in Amsterdam vestigde, is onbekend. Mogelijk duidt de achternaam op een afkomst uit het Duitse Windecken. Dat is althans de achtergrond van dezelfde naam in Frankfurt am Main, waarvandaan veel joden naar Amsterdam emigreerden.⁷

Bendit werd geboren in het gezin van Isaac (Eizek) David Wienek (1731-1803) en Judith Mozes Levie-Content (1730-1805). Enkele jaren na hun huwelijk op 22 september 1757 werd Bendit als oudste zoon geboren in 1761. Hij had twee broers, Hirts en Leizer, en een zus, Ester. Het was een tamelijk bemiddeld gezin. Zo bracht Judith een bruidsschat van maar liefst f888,- in het huwelijk in.⁸

In 1785 trouwde Bendit met een telg uit een eveneens bekende Amsterdams-joodse familie: Ester Philip de Jong (1762-1821), de dochter van Liepman ben Wolf Rintel (Philip de Jong). De beide vaders waren tijdens de bruiloft getuige. Het echtpaar kreeg drie kinderen, David (1788-1815), Elkan (1790-1815) en Mozes. Alleen de jongste zoon zou de familie voortzetten, omdat zijn oudere broers jong en ongehuwd overleden. In 1811 woonde het gezin van Bendit aan de Rapenburgerstraat 10. Naast zijn vrouw en drie zoons, woonde ook broer Leizer bij het gezin in. Niet lang na het aannemen van de nieuwe familienaam overleed Bendit. Op 20 september 1812 werd hij op Muiderberg begraven.

Bendit zat dicht bij het centrum van de macht in Asjkenazisch Amsterdam. Hoewel hijzelf nooit parnas (bestuurder) van de kehilla (gemeente) werd, was hij via zijn familie zeer goed op de hoogte wat er zich op bestuurlijk niveau afspeelde. Mogelijk had hij contact met zijn naamgenoot, de parnas Bendit ben Leman Wing Khalfen (Chalfon). Dit verre familielid, een kleinzoon van stamvader Bendit Jacob Wing, nam een vooraanstaande plaats in joods Amsterdam in. Hij kon zijn informatie over wat er in de vergaderingen van de parnassiem voorviel echter veel dichter bij huis halen: zowel zijn schoonvader als zijn twee zwagers waren parnas. Liepman ben Wolf Rintel was, evenals zijn vader overigens, in de jaren dat de kroniek werd geschreven een van de meest prominente parnassiem. Die rol droeg hij echter geleidelijk aan over aan zijn zoon Elchanan ben Liepman Rintel, die de burgerlijke naam Elkan Philip de Jongh aannam. De zus van Wings vrouw, Rozetta of Reitsche, trouwde binnen de familie met Liepman ben Itsek Rintel. Deze was eveneens parnas. Tot slot was daar de familie Nijmegen, die via de moeder van Ester tot de familiekring behoorde. Ook deze familie leverde parnassiem en andere personen op vooraanstaande posten.

Wing bezat dus een uitgebreid netwerk onder de elite van Asjkenazisch

Pagina uit de kroniek Lezikorn. Foto: UB Universiteit van Amsterdam.

Amsterdam. Hijzelf moet in de sociale stratificatie van de gemeenschap daar net onder gestaan hebben. Hij, noch zijn vader of broers, brachten het tot posten als parnas of armbestuurder. Wel hadden zij een vaste plaats in de Grote Sjoel (synagoge) en was Wing eenmaal kiezer bij de selectie van een nieuwe opperchazzan (voorzanger).⁹ Het moet een vroom joodse familie geweest zijn, waarin Wing zich bewoog. Zijn inwonende broer Leizer wordt genoemd als een vertrouweling van de opperrabbijn.¹⁰ Wing geeft zelf een keer aan dat hij grote invloed had op de armere joden.¹¹ Wat precies zijn beroep was, is niet bekend. Waarschijnlijk was hij in de handel actief, omdat hij in zijn kroniek diverse malen melding maakt van circulaires waarin het faillissement van een Amsterdams handelshuis wordt meegedeeld.¹²

Het is opvallend dat Bendit verwant was aan een van de andere kroniekschrijvers uit Amsterdam, Zalman ben Moshe Prinz. Die was namelijk een kleinzoon van Bele Bendit Wing, de zus van Bendits eigen grootvader. Daarbij komt nog dat Zalmans broer, Jacob Mozes Prinz, ook binnen de familie Wing trouwde. Met het sterke familiebewustzijn en het belang dat in de vroegmoderne tijd aan de *extended family* werd gehecht, is het goed voorstelbaar dat Zalman en Bendit elkaar hebben gekend. Mogelijk vormden de historische activiteiten van Zalman een stimulans voor Bendit om iets dergelijks voor de eigen tijd te ondernemen.¹³

Het manuscript

Bijzonder is het feit dat we inzicht hebben in het proces van vervaardiging van de kroniek. In de Bibliotheca Rosenthaliana, de hebraïca- en judaïca-collectie van de Amsterdamse universiteitsbibliotheek, bevindt zich een tiental schriften met daarin verschillende fases van de vervaardiging van de kroniek: Ros. Hs. 74 en Ros. Hs. 534. Uit een reconstructie van het materiaal blijkt dat we over drie versies beschikken voor de eerste jaren: 534-2 en -3 als de eerste kladversie, 534-1 als de daaropvolgende fase en 74-I en een gedeelte van -II als laatste versie. Voor de latere jaren zijn er twee versies: 534-4 tot -7 en 74-II en -III. Het handschrift 74 vormt het uiteindelijke resultaat, waarbij zowel stilistisch als inhoudelijk kleine wijzigingen zijn aangebracht ten opzichte van de eerdere versies.¹⁴

Een in het oog lopend verschil is dat in de vroegere versies (Ros. Hs. 534) de maanden in Hebreeuws schrift worden geschreven, terwijl in de eindversie (Ros. Hs. 74) is gekozen om de data in Latijns schrift weer te geven. Sowieso worden in beide versies hier en daar Nederlandse fragmenten toegevoegd. In de meeste gevallen is dat functioneel. Zo worden bijvoorbeeld in het Nederlands uitgesproken zinnen door verlichte joden in de synagoge, ook in die taal weer-

gegeven. Het schokkende van het publiek gebruik van het Nederlands in de synagoge komt daarmee tot uitdrukking.¹⁵

Ook namen van christenen, zoals autoriteiten en militairen, worden in beide versies in Latijns schrift weergegeven. Dat gebeurt in de meeste gevallen ook met de namen van verlichte joden als Carolus Asser en H. de H. Lemon. Soms gaat dit nog wel vergezeld met hun Hebreeuwse naam, respectievelijk Kalman ben Mousje Sjouchet en Hirts ben Hirsch Wiener. Met deze 'schrijfpolitiek' geeft Wing echter extra accentuering aan het integratiestreven van de vooruitstrevende Asjkenaziem. Ook de Iberische namen van de Sefardiem worden in Latijns schrift opgetekend, zo bijvoorbeeld Da Costa Athias (74-I, 47).

Het verschijnsel dat Latijns schrift en Nederlandse fragmenten in een Jiddisj handschrift voorkomen, duiden zonder twijfel op toenemende integratie in de Nederlandse samenleving. De auteur ging er kennelijk vanuit dat zijn beoogde lezers beide talen en schriften in voldoende mate zouden beheersen om zijn kroniek te lezen. Deze meertaligheid binnen een manuscript komt niet voor bij de eerdere kronieken van Braatbard en Prinz. Aangezien Wing tot het conservatieve kamp behoorde en het gebruik van het Nederlands voor joodse aangelegenheden afkeurde, kan dit gebruik niet uit progressiviteit uitgelegd worden. In de vooraanstaande Amsterdams-joodse kringen waarbinnen de auteur zich bewoog, moet kennis van Jiddisj en Nederlands dan ook gebruikelijk zijn geweest.

Naast de manuscripten van Wing zelf, is er nog een afschrift van de kroniek bewaard gebleven. Die is in 1846 door Abraham Delaville in opdracht van de prominente Amsterdamse jood Samuël Israël Mulder afgeschreven en kreeg de titel *Sefer jaldei hazeman* mee. Dit manuscript bevindt zich in het Amsterdamse gemeentearchief en is een afschrift van Ros. Hs. 534. Wel heeft Delaville zijn eigen spelling van het Jiddisj gehanteerd.¹⁶

Inhoud

In zijn kroniek geeft Wing een verslag van de gebeurtenissen sinds de inval van de Fransen in de Republiek der zeven verenigde Nederlanden in 1795, en de daaropvolgende Bataafse Revolutie en val van het Oranje-bewind. Hij doet dat vanuit een duidelijk Amsterdams perspectief. De consequenties van de Revolutie in de stad, zoals het vervangen van tal van stedelijke autoriteiten, krijgen veel aandacht. Maar vanuit dit Amsterdams perspectief heeft Wing wel degelijk aandacht voor wat er zich verder afspeelt. Ook Haagse ontwikkelingen geeft hij nauwgezet weer, terwijl eveneens in toenemende mate internationale politiek een plaats krijgt.

Wing schrijft zowel over joodse als algemene geschiedenis. De beschrijving

van de joodse geschiedenis beperkt zich grotendeels tot die van de Amsterdamse Asjkenazische kehilla. Af en toe is er aandacht voor joodse gemeenschappen in Holland buiten Amsterdam, zoals de aankoop en inwijding van de synagoge in Uithoorn en het overlijden van de opperrabbin van Rotterdam. Het jodendom buiten de landsgrenzen komt er nog magerder vanaf. Wing bericht over het *Grand Sanhedrin* in Parijs, maar voornamelijk vanuit Nederlands perspectief, namelijk het debat over het wel of niet afvaardigen van vertegenwoordigers.¹⁷ Eenmaal wordt melding gemaakt van het overlijden van een vooraanstaande jood in Engeland, Abraham Goldsmid.¹⁸ Ten slotte geeft Wing als achtergrondinformatie bij de verovering van de stad Kovno (het huidige Kaunas) door de napoleontische troepen, dat 2000 van de 4000 inwoners joods zijn.¹⁹

In de beschrijving van de geschiedenis van Asjkenazisch Amsterdam wordt met name de tegenstelling tussen verlichte en behoudende joden belicht. Deze tegenstelling liep uiteindelijk uit op de scheuring in de gemeente in de Alte en Neie Kille. Daarnaast komt de langzaam op gang komende integratie van de joden in de Hollandse samenleving aan bod, voornamelijk door aandacht te geven aan de joodse participatie aan verkiezingen en de benoeming van joden op posten bij de overheid. Ten derde geeft Wing informatie over functies en vooraanstaande personen in de kehilla: verkiezingen, benoemingen en overlijden van parnassiem, chazzaniem en sjammasjiem (kosters), jubilea van vooraanstaande personen en korte berichten over huwelijken en overlijden in zijn eigen familie.

Bijzonder veel aandacht gaat echter ook uit naar de algemene geschiedenis. Dat is voornamelijk politieke en militaire geschiedenis. Dat is overigens in het licht van de contemporaine historiografie niet verbazingwekkend, ook daarin is de institutionele en politieke geschiedenis het hoofdbestanddeel.²⁰ Drie niveaus zijn van belang. Allereerst het stedelijke, Amsterdamse. Wing voelde zich een echte Amsterdammer en spreekt er dan ook als 'onze stad' over. De grote ontwikkelingen in de stad volgt hij dan ook nauwgezet. Hij bericht over wisselingen van de macht, maar ook over de tegenstellingen in de stedelijke bevolking tussen patriotten en Oranje-gezinden. Hier en daar informeert hij ook over branden en terechtstellingen. Het tweede niveau is dat van het land, de Bataafse Republiek en later het Koninkrijk Holland. Ook daarmee vereenzelvigt Wing zich als hij het over 'oenzere medines' (onze gewesten) heeft. Hij bericht over de Haagse leiderschapsperikelen, nieuwe wetten en schokkende landelijke gebeurtenissen. Daarbij valt te denken aan zware stormen die voor veel doden en schade zorgden, maar ook aan het springen van het kruitschip in Leiden.

Het derde niveau is dat van de internationale politiek. Wing beseft terdege de interactie tussen de drie niveaus en hecht daarom ook groot belang aan de internationale ontwikkelingen. Daarbij neemt de verhouding tot Engeland, een

belangrijke handelspartner, een grote rol in. Wing houdt bij wanneer er postverbinding mogelijk is met Engeland of niet. Ook de oorlog, de strijd in Noord-Holland en Zeeland, en het continentaal stelsel krijgen ruim de aandacht. In toenemende mate gaat ook Parijs een rol spelen, zeker vanaf het moment dat Napoleon de macht heeft gegrepen. Oorlogen, veroveringen en vredesonderhandelingen volgt Wing van dag tot dag. Van belangrijke veldslagen worden de precieze posities van de legers gegeven, de aantallen doden, gewonden en krijgsgevangenen en de namen van de voornaamste generaals. De kroniek eindigt middenin de Russische expeditie van Napoleon, net nadat de stad Smolensk door de Franse troepen is veroverd.

Hoewel de kroniek twee verschillende verhalen vertelt, die van de Amsterdamse joodse gemeenschap en die van de nationale en internationale politiek, staan die niet helemaal los van elkaar. Wing registreert zorgvuldig de verhouding tussen de overheid en de parnassiem en de gevolgen van het overheidsbeleid voor de joodse gemeenschap. Het besef dat met de Bataafse Revolutie ook de positie van de Amsterdamse joden is veranderd, is een van de dragende ideeën achter de kroniek.

De interactie tussen nationale politiek en joodse gemeenschap wordt met name sterk getekend bij de gebeurtenissen in 1798. Op nationaal en stedelijk niveau was op 22 januari 1798 een *coup d'état* gepleegd door radicale politici, die een einde wilden maken aan het provinciale systeem en dat wilden vervangen voor een centraal geregeerde eenheidsstaat. Ook de verlichte joodse parlementariërs H. de H. Lemon en H.L. Bromet speelden een rol in deze staatsgreep. Onder het nieuwe regime werden zoveel mogelijk restanten van de oude Republiek en de Oranjes verwijderd. Deze politieke verwikkelingen hadden ook effect binnen de joodse gemeenschap. Verlichte joden die binnen de Alte Kille waren gebleven, maar wel veel sympathie hadden voor de idealen van de Neie Kille, pleegden een succesvolle coup tegen de zittende parnassiem. Onder meer de schoonvader van Wing moest hierbij het veld ruimen. De nieuwe bestuurders, die zich manhigiem in plaats van parnassiem noemden, voerden een stringent verlicht beleid. Wing is, om begrijpelijke redenen, een verklaard tegenstander van de nieuwe machthebbers. De nieuwe staatsgreep, waarbij generaal Daendels op 12 juni 1798 de radicalen afzet en zelf de macht overneemt, wordt door Wing toegejuicht. Vooral ook omdat deze tot gevolg heeft gehad dat ook in de Asjkenazische kehilla de oude parnassiem weer in ere werden hersteld. Deze verwevenheid tussen nationale politiek en joodse gemeenschap laat Wing in zijn kroniek fraai zien.

Het aantal berichten per jaar loopt sterk uiteen, zoals onderstaande figuur laat zien.

<i>Jaar</i>	<i>Aantal berichten</i>
1795	69
1796	40
1797	38
1798	64
1799	76
1800	29
1801	37
1802	16
1803	22
1804	13
1805	34
1806	74
1807	58
1808	89
1809	155
1810	93
1811	143
1812	144 ²¹

De grote schommelingen zijn terug te brengen tot belangrijke politieke ontwikkelingen. In 1795 is dat de Bataafse Revolutie en haar gevolgen, in 1798 de opeenvolgende staatsgrepen, in 1799 de Engelse invasie in de kop van Noord-Holland. In de volgende jaren zijn het vooral internationale ontwikkelingen die veel aandacht vragen: in 1806 de oorlog tussen Frankrijk en Pruisen, in 1807 volgt het vervolg van die oorlog en het verslag van de oorlog in Spanje, terwijl 1808 tot begin 1809 zich ook met de krijgsverrichtingen in Spanje bezighoudt. In 1809 wordt verder vooral over de oorlog tussen het Habsburgse rijk en Frankrijk bericht. 1810 geeft uitvoerig verslag over de annexatie van Holland bij het Franse keizerrijk. In de beschrijving van 1811 worden veel berichten besteed aan de werving van soldaten en het bezoek van Napoleon aan Amsterdam. Het laatste jaar, dat ook een groot aantal berichten laat zien, wordt in beslag genomen door Napoleons campagne in Rusland.

Het type geschiedenis dat Wing schreef is te karakteriseren als chronografie, gezien de duidelijke chronologische ordening van de kroniek. Daarbij komt dat de kroniek is onderverdeeld in jaren. Hoewel ook de joodse jaren genoemd worden, is het duidelijk dat de christelijke jaartelling als de voornaamste structurerende wordt gehanteerd. Dat blijkt uit het feit dat veruit de meeste data in Latijnse letters en in de christelijke naamgeving van de maanden worden weergegeven. Gezien het contemporaine karakter van de kroniek, kan deze gekwali-

ficeerd worden als *Gegenwartschronistik*. Deze vorm van geschiedschrijving, waarbij de gebeurtenissen in de eigen tijd in chronologische volgorde wordt verhaald, is na 1600 heel gebruikelijk.²²

Bronnen

Omdat Wing een kroniek schreef over de tijd waarin hij zelf leefde, is de aard van zijn bronnen daar uiteraard door gestempeld. Hij kon geen gebruik maken van andere historische literatuur maar was afhankelijk van primaire bronnen. Die vallen in drie categorieën uiteen: schriftelijke joodse bronnen, schriftelijke algemene bronnen en *oral history*.

Bij de schriftelijke joodse bronnen die Wing vermeldt zijn te noemen de publicaties van de verlichte sociëteit Felix Libertate, de pamflettenserie *Oeri oen' Hirsj* van Joachim van Embden en de protocollen van de Asjkenazische gemeente.²³ De eerste twee publicaties, respectievelijk in het Nederlands en het Jiddisj, waren in de joodse buurten van Amsterdam te koop. Overigens zijn er geen exemplaren van Van Emdens pamfletten meer voorhanden, en is Wing de enige bron die ze noemt. Uitzonderlijker was het gebruik van de protocollen, de notulen van de kehilla. Dat Wing hiervan gebruik kon maken, dankte hij aan de uitstekende connecties die hij onder de parnassiem had. Dat Wing ook gebruik maakt van publicaties van de Amsterdamse opperrabbijn, hoeft evenmin verwondering te wekken. Niet alleen kon hij hiervan in de synagoge kennisnemen, ook stond hij niet ver van de kringen rond de geestelijke leidsman van joods Amsterdam.²⁴

De schriftelijke algemene bronnen bevatten verschillende kranten.²⁵ Wing noemt slechts zelden de naam van de krant. Dat hij meerdere gebruikte, weten we omdat hij in april 1797 aangeeft dat zijn bericht op twee kranten steunt. Ook op 4 april 1810 geeft Wing aan meerdere kranten gebruikt te hebben.²⁶ Wing gebruikte zowel Nederlandse als internationale kranten. De Nederlandse krant die met name wordt genoemd is de *Koninklijke Courant*.²⁷ Deze door de overheid uitgegeven krant had overigens onder de elkaar opeenvolgende politieke regimes verschillende namen. De naamswijzigingen worden ook door Wing vermeld.²⁸ Hoeveel Wing gebruikmaakt van de kranten blijkt wel als hij aangeeft dat er een extra editie van de krant is uitgekomen, zodat er ook nieuwe informatie te vertellen valt.²⁹

De voornaamste buitenlandse krant is de Hofcourant uit Londen, soms ook Hofgazet genoemd.³⁰ In tijden met gewone postverbinding met Londen kwam deze krant direct naar Amsterdam. Was deze verbinding verbroken, dan werd een andere route gevolgd. Zo komt de krant in 1807 en 1809 via Wenen.³¹ Waarschijnlijk wordt gedoeld op de *London Gazette*, de officiële hofkrant die in

1665 werd opgericht. Er verscheen ook een Franse editie onder de titel *La Gazette de Londres*.³² Wing hoefde dus geen Engels te beheersen om deze krant te lezen. Hij moest dan uiteraard wel Frans kunnen lezen, wat waarschijnlijk is. Eenmaal wordt een Franse krant expliciet in de kroniek genoemd. Op 14 juli 1810 vermeldt Wing dat de inhoud van het decreet van de annexatie van Holland in de *Moniteur* uit Parijs van 10 juli staat.³³ Hij zal daarbij doelen op de *Gazette nationale ou le moniteur universel* (1795-1810), voortgezet als de *Moniteur universel* (1811-1848). Deze krant was destijds het belangrijkste Franse dagblad. Het is goed mogelijk dat Wing ook andere edities van dit dagblad heeft gebruikt.³⁴

Naast kranten maakt Wing ook gebruik van andere geschreven bronnen. Dat zijn bulletins, correspondentie en publicaties. Tijdens campagnes van het Franse leger, in Spanje (1808-1809), het Habsburgse Rijk (1809) en Rusland (1812), regelde het leger zelf de informatievoorziening. Er werden bulletins uitgegeven, waarin de belangrijkste krijgsverrichtingen verslagen werden.³⁵ Deze kwamen uit het Franse hoofdkwartier, dat steeds van plaats veranderde. In Amsterdam kwamen ze via Parijs, zo laat Wing weten.³⁶ Hij maakt veel gebruik van deze bulletins, en vermeldt als ze aangekomen zijn. Ook als hij er geen bruikbare informatie in heeft gevonden, doet hij daar mededeling van. De serie uit Spanje omvat 33 bulletins, die uit Oostenrijk 30 stuks. Voor de oorlog in Rusland heeft Wing gebruikt gemaakt van 12 bulletins in 74, terwijl het dertiende bulletin in verwerkt in 534-7.³⁷

Wing citeert ook brieven van de Amsterdamse burgemeester of van de Haagse minister die gericht waren aan de parnassiem.³⁸ De brief aan familielid Bendit Wing Khalfen wordt zelfs in zijn geheel in het Nederlands geciteerd.³⁹ Ook baseert hij zich op brieven die berichten over de internationale politieke situatie. Onduidelijk is of die aan hem gericht zijn, of dat hij via relaties of kranten van de inhoud op de hoogte is.⁴⁰ Ook bij het gebruik van deze bronnen wordt de betekenis van zijn netwerk opnieuw duidelijk. Publicaties die door de Haagse overheid en het stadsbestuur werden uitgevaardigd en opgehangen, nam Wing eveneens nauwgezet door. Af en toe citeert hij ze zelfs in extenso.⁴¹

De derde categorie bronmateriaal is *oral history*. In het geval van Wing zijn dit in de eerste plaats gesprekken met zijn familieleden. Zo moet hij aan veel informatie zijn gekomen. Een voorbeeld is de toespraak die zijn zwager Elchanan Rintel namens de Askenazische kehilla tijdens de audiëntie bij koning Lodewijk Napoleon op 30 augustus 1808 hield. Wing geeft een nauwkeurig verslag van de inhoud daarvan. Aangezien hij zelf niet aanwezig was, kan hij slechts via zijn zwager zo goed op de hoogte zijn.⁴² Daarnaast geeft Wing soms ook de geruchten weer die hij vernam in de stad. Daarbij tekende hij wel het dubieuze karakter van deze informatie aan.⁴³ Af en toe wordt melding

gemaakt van een gesprek met een ooggetuige, zoals met een Brabantse koopman die de brand in een Amsterdams logement meemaakte.⁴⁴

In deze laatste categorie zijn ook de eigen ervaringen van Wing onder te brengen. Veel van wat hij aan gebeurtenissen in Amsterdam vermeldt, moet hij zelf hebben meegemaakt. Toch is hij zeer spaarzaam met opmerkingen over zijn eigen aanwezigheid of betrokkenheid bij gebeurtenissen. In 1798 geeft hij aan dat de parade van de kanonniers mooi was om te zien.⁴⁵ Een parade van onder meer joodse cavaleristen zag hij ook met eigen ogen voorbijtrekken.⁴⁶ Bij meer van dergelijke optochten laat Wing blijken dat hij zelf getuige was.⁴⁷

Dichterbij komen gebeurtenissen in zijn eigen leefkring. Zo vertelt hij over een winterse bui in augustus 1801: 'Ik heb als een mirakel met mijn eigen handen het ijs van mijn dak gehaald en het was nog zo stijf en koud als midden in de winter.'⁴⁸ Ook de berichten over sterfgevallen en huwelijken in de familie zijn uiteraard gebaseerd op Wings eigen waarneming.⁴⁹ Evenzo het verslag van de reprimande die Wing kreeg vanwege het tegenwerken van de werving van soldaten onder de Amsterdamse joden.⁵⁰ Het meest persoonlijke verslag krijgen we echter als de beide zoons van Wing opgeroepen worden voor achtereenvolgens de loting en de keuring voor militaire dienst. De jongste zoon, Elchanan, weet er na ingeloot te zijn, door zijn slechte gezondheid onderuit te komen. David wordt bij een tweede keer ingeloot en pas na veel moeite en spanning kan hij een plaatsvervanger, remplaçant, naar voren schuiven.⁵¹ Dat Wing in staat was om een plaatsvervanger voor zijn zoon te regelen, wijst overigens ook op zijn bemiddelde positie. Dit zijn de enige keren dat Wing van zijn voornamelijk politieke thematiek afwijkt en autobiografische details verschaft. Dat zegt veel over de impact die deze gebeurtenissen op de auteur hadden.

Verhouding tot het Oranjehuis

De veronderstelling dat Wing een overtuigd aanhanger van stadhouder Willem V was, is op basis van de kroniek moeilijk hard te maken. Zo is het opvallend hoe zakelijk de vlucht van de stadhouderlijke familie naar Engeland in 1795 wordt beschreven. Wel geeft Wing de wens van Willem V weer dat hij na verloop van tijd terug kan keren naar zijn vaderland.⁵²

Hoe de auteur zelf tegenover de verandering van regering stond, blijkt pas als hij de implicaties van de revolutie in Amsterdam beschrijft. De nationale vlag werd van het stadhuis gestoken, een vrijheidsboom werd opgericht en iedereen moest de nationale kleuren dragen. Alle Oranje-tekenen werden vernietigd. Het oude stadsbestuur vervangen door een nieuwe regering. In dit verband citeert Wing Klaagliederen 5, 6: 'Wee ons, want wij hebben gezondigd.' Vanuit dit citaat kunnen wij begrijpen dat Wing niet positief stond tegenover de omwen-

Noot : pagina's 197-200 ontbreken in het origineel, in plaats daarvan zijn pagina's 201-204 twee maal ingevoegd. Later heeft men geprobeerd dit te corrigeren door de nummering met pen aan te passen.

sterke politieke insteek, waarbinnen ook veel aandacht is voor militaire verwickelingen, deelt Wing met veel contemporaine *chroniqueurs*.

Het heersende beeld van Wings kroniek in de historiografie kan gepreciseerd worden. Hoewel het zeer waarschijnlijk is, gezien het netwerk waarbinnen Wing gepositioneerd moet worden, dat hij een orangist was, zijn hiervoor in zijn kroniek weinig aanwijzingen te vinden. Wel zien we een steeds sterkere identificatie met de staat, iets wat goed past in het patroon van orangisten in de periode 1795-1814. Over het algemeen is Wing terughoudend met zijn mening uit te spreken over politieke en militaire ontwikkelingen en beperkt hij zich tot het geven van een zakelijk verslag met veel aandacht voor details.

Diezelfde feitelijke inslag zien we ook bij zijn beschrijving van de geschiedenis van de joodse gemeenschap in Amsterdam. Toch dringt hier zijn ideologische overtuiging meermalen tot de tekst door. Wing identificeerde zich sterk met de Alte Kille, waarbinnen veel van zijn familieleden vooraanstaande posities innamen. In de beschrijving van het conflict dat uiteindelijk resulteerde in het ontstaan van de Neie Kille is dat goed merkbaar. In evaluerende opmerkingen aan het einde van een bericht komt Wings eigen visie naar voren. Dat is voornamelijk het geval wanneer Alte en Neie Kille tegenover elkaar staan. Interne gebeurtenissen binnen de Neie Kille geeft Wing kort en zakelijk weer.

Het is echter juist de bewuste positionering in de Alte Kille die de kroniek van Wing zijn betekenis geeft. Naast veel feitelijke informatie geeft hij ook korte sfeerimpressies, waardoor hij de impact van de scheuring aan orthodoxe kant weergeeft. Daarbij komt dat van bewuste verdraaiing of het weglaten van episodes geen sprake blijkt te zijn. Voor een zorgvuldige en adequate studie van Asjkenazisch Amsterdam tussen 1795 en 1812 is de volumineuze kroniek van Wing dan ook een onmisbare bron.

*Bart Wallet, Universiteit van Amsterdam - Vakgroep Hebreeuws & joodse studies,
Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam 020-5252072, B.T.Waller@uva.nl*

Noten

¹ Joseph Michman, *Dutch Jewry during the Emancipation period 1787-1815, Gothic turrets on a Corinthian building* (Amsterdam 1995).

² Joseph Michman en Marion Aptroot eds., *Storm in the community, Yiddish polemical pamphlets of Amsterdam Jewry, 1797-1798* (Cincinnati 2002).

³ De benaming kroniek, die in de historiografie tot dusver voor dit manuscript is gebruikt, zal ik ook gebruiken. Daarbij besef ik wel dat dit niet onproblematisch is. De definiëring van de genres binnen de historiografie in de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd wisselt sterk. A.E.M. Janssen, 'Kroniek en annalistiek, schakels in een keten' in: Jo Tollebeek e.a. eds., *De palimpsest, geschiedschrijving in de Nederlanden 1500-2000* (Hilversum 2002) 11-25.

⁴ Deze kroniek is de laatste in een reeks Jiddisjtalige kronieken die in Amsterdam in de loop van de achttiende eeuw zijn geschreven. De belangrijkste daarvan is: Menachem Man ben Sjlomo Amelander, *Sje'ëris Jisro'el* (Amsterdam 1743). Daarop volgden kronieken van Avraham Chaim Braatbard, Kosman ben Joseef Baroech, Zalman ben Mosje Prinz. In mijn onderzoek geef ik een historiografische analyse van deze teksten, waarbij zowel de interactie met de Hebreeuwstalige als de contemporaine christelijke historiografie aan bod komt. In het bestek van dit artikel is het echter niet mogelijk om een positionering van Wings kroniek in dit corpus te geven.

⁵ Michman, *Dutch Jewry* (noot 1), 126; zie tevens: Jacob Shatzky, 'Di letste sjprotsoengen foen der jidisjer sprach oen literatoer in Holland' *Yivo-bletter* X (1936) 3-5, 232-265, aldaar 257-258; Ariane Zwiers, *Kroniek van het Jiddisj, taalkundige aspecten van achttiende-eeuws Nederlands Jiddisj* (Delft 2003) 80-81.

⁶ De genealogische informatie in deze paragraaf is grotendeels ontleend aan de digitale database 'Ashkenazisch-joodse inwoners van Amsterdam in de achttiende eeuw', (<http://shum.huji.ac.il/~dutchjew/genealog/ashkenazi/index.htm>; geraadpleegd 22 september 2005). Aanvullend daarop zijn gegevens uit Wings kroniek gebruikt.

⁷ Jits van Straten, Jan Berns, Harmen Snel, *Joodse achternamen in Amsterdam 1669-1850, een inventarisatie en een interpretatie/Jewish surnames in Amsterdam 1669-1850, an inventarisatie and an interpretation* (Bennekom 2002) 137, 212; zie tevens A. Dietz, *Stammbuch der Frankfurter Juden* (Frankfurt am Main 1910).

⁸ Ook deze informatie stamt uit de Jeruzalemse database.

⁹ 74, 13 augustus 1809.

¹⁰ 74, februari 1809.

¹¹ 74, 30 november 1809.

¹² 74, 3 december 1810 en 30 mei 1811.

¹³ Prinz schreef over de periode 1740-1786 een grote kroniek, *Sje'ëris am koudesj*, die helaas verloren is gegaan. Wel is een gepubliceerde kleine kroniek over de jaren 1784-1788 bewaard gebleven: Zalman ben Mosje Prinz, *Kroniek min sjnas tagmad ad sjnas tagmach lefaq* (Amsterdam z.j.).

¹⁴ In mijn proefschrift zal ik de verhouding tussen de verschillende fases van het manuscript nader beargmenteren. In dit artikel zal voornamelijk gebruikgemaakt worden van de eindversie, Ros. Hs. 74. Uit het feit dat alle fases in hetzelfde handschrift zijn geschreven maak ik op dat de schriften door Wing zelf zijn geschreven. Alleen de laatste paar bladzijden van Ros. Hs. 534, vlak voor het overlijden van Wing, zijn in een ander handschrift. Enkele passages uit de kroniek zijn in het Nederlands vertaald en gepubliceerd: Meijer M. Roest, 'Uittreksel uit eene kronijk van de jaren 1795-1812', *De Israëlitische Letterbode* I-VI (1876-1880); een Duitse vertaling van een groot deel van deze tekst verscheen als: 'Aus der Amsterdamer Gemeinde 1795-1812', *Jeschurun* 1885, 40-1886, 40.

¹⁵ Zie bijvoorbeeld 534-I, 44 en 74-I, 49.

- ¹⁶ Gemeentearchief Amsterdam, archief 714, inv.nr. 99 (*niet* 100, zoals in de inventaris staat vermeld!). Mulder schreef zelf een Hebreeuwse inleiding op de kroniek (i-iv).
- ¹⁷ 74, december 1807.
- ¹⁸ 74, 10 oktober 1810.
- ¹⁹ 74, 14 juli 1812.
- ²⁰ Denys Hay, *Annalists and historians, western historiography from the eight to the eighteenth centuries* (Londen 1977) 181.
- ²¹ Als echter de berichten uit 534-7, die in 74 ontbreken, ook meegeteld worden, dan komen we op een totaal van 147 berichten over 1812.
- ²² De term stamt van: Fritz Ernst, 'Zeitgeschehen und Geschichtsschreibung' *Welt als Geschichte* 17 (1957) 137-189. Zie tevens: Janssen, 'Kroniek' (noot 3), 18.
- ²³ 74, 17 maart 1795, 2 april 1795, 18 oktober 1796.
- ²⁴ 74, 1 september 1810.
- ²⁵ 74, 15 mei 1805; 11 juni 1806; 19 juni 1806; 13 januari 1806; 20 april 1808; 11 oktober 1808; winter 1809; 17 mei 1809; 5 juni 1809; 18 juli 1809; 31 oktober 1809; 2 januari 1810; 23 maart 1810; 4 april 1810; 9 april 1810; 3 juli 1810;
- ²⁶ 74, april 1797; 4 april 1810.
- ²⁷ 74, 24 september 1808; 22 juli 1809; 7 november 1809; 25 februari 1810; 4 april 1810.
- ²⁸ 74, 20 juli 1810; 21 juli 1810.
- ²⁹ 74, 13 juni 1800.
- ³⁰ 74, 17 oktober 1798; 12 november 1805; 31 juli 1808.
- ³¹ 74, 2 april 1807; 24 februari 1809.
- ³² K. Baschwitz, *De krant door alle tijden* (2e druk; Amsterdam z.j.) 87.
- ³³ 74, 14 juli 1810.
- ³⁴ Niet alleen op basis van het vermelden van deze krant moet geconcludeerd worden dat Wing ten minste enige kennis van het Frans had. Ook in zijn transcriptie van Franse woorden in het Hebreeuwse schrift, wordt duidelijk dat hij de Franse uitspraak van de woorden kende. Zo schrijft hij bijvoorbeeld *פלז* voor *palais* en *תור* voor *corps*. Zie over de *Moniteur*: Baschwitz, *De krant* (noot 32), 68-76.
- ³⁵ Napoléon en Alexandre Goujon, *Bulletins officiels de la Grande Armée* (2 dln.; Parijs 1822). Een moderne uitgave: Napoléon, *Proclamations ordres du jour et bulletins de la grande armée* (Parijs 1964).
- ³⁶ 74, 7 mei 1809.
- ³⁷ 74, 22 november 1808 tot en met 7 maart 1809; 7 mei 1809 tot en met 10 augustus 1809; 11 juli 1812 tot en met 26 augustus 1812; Ros. Hs. 534-7, 9 september 1812.
- ³⁸ 74, 26 juni 1798; 26 mei 1808.
- ³⁹ 74, 26 juni 1798.
- ⁴⁰ 74, 1 april 1809; 20 juli 1809; 4 augustus 1809; 31 juli 1810.
- ⁴¹ 74, 10 september 1799; 28 november 1805; 17 april 1808; 29 juli 1809; 14 juli 1810.
- ⁴² 74, 30 augustus 1808.
- ⁴³ 74, 30 maart 1809; 22 mei 1809.
- ⁴⁴ 74, 15 februari 1795.
- ⁴⁵ 74, 4 maart 1798.
- ⁴⁶ 74, 19 mei 1798.
- ⁴⁷ 74, 19 juni 1798.
- ⁴⁸ 74, 22 juli 1801.
- ⁴⁹ 74, 13 september 1803; 23 september 1804; 2 januari 1805; 6 maart 1805; 11-12 maart 1805; 22 augustus 1807; 24 september 1808; 31 januari 1810.

⁵⁰ 74, 30 november 1809.

⁵¹ 74, 15 maart 1811; 20 januari 1812; 9 februari 1812; 10 februari 1812; 17 februari 1812; 19 februari 1812; 6 maart 1812.

⁵² 74, winter 1795.

⁵³ 74, 19 januari 1795.

⁵⁴ 74, 19 juni 1795.

⁵⁵ 74, 24 augustus 1799; 29 augustus 1799; 14 september 1799; 8 oktober 1799.

⁵⁶ 74, 15 april 1806.

⁵⁷ Michman, *Dutch Jewry* (noot 1), 15-16.

⁵⁸ 74, april 1797.

⁵⁹ *Sefer jaldei ha-zeman* ii (zie noot 20).

⁶⁰ Michman, *Dutch Jewry* (noot 1), 47.

⁶¹ 74, 24 oktober 1801. N.C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland, van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2004) 334; en: C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848, kritisch onderzoek van een historisch beeld en herwaarderding van een periode* (Heerlen 1965) 216, 219-223, 259-261.

⁶² 74, 12 maart 1803.

⁶³ 74, 29 juli 1809.

⁶⁴ 74, 14 juli 1810.

⁶⁵ 74, 9 oktober 1811.

⁶⁶ 74, 21 augustus 1812.

⁶⁷ Zie bijvoorbeeld: 74, 18 maart 1797.

⁶⁸ 74, 10 juli 1798.

⁶⁹ 74, 16 maart 1798; 18 maart 1798.

⁷⁰ 74, 24 maart 1798; 7 april 1798.

⁷¹ 74, 18 mei 1798. Wing citeert hier Ester 6, 1. In Wings perceptie was er namelijk sprake van een vergelijkbare situatie. In Ester staat het verhaal centraal van de redding van het joodse volk uit de handen van de booswicht Haman. Zo zag Wing ook de val van het radicale regime en haar joodse handlangers als een bevrijding van het joodse volk. Deze Poeriem-analogie kwam veel voor in de joodse wereld, soms zelfs resulterend in de instelling van een Poeriem katan (een klein Poeriemfeest) waarbij de lokale verlossing werd gevierd. Zie over dit verschijnsel: *Encyclopaedia Judaica* (Jeruzalem 1971) 13, s.v. 'purims, special'. Wing stelt de datum overigens foutief op 18 mei 1798 en noemt de Franse gezant Lacrea. Cf. Van Sas, *Metamorfose* (noot 61), 322.

⁷² 74, 13 juni 1798.

⁷³ Wing citeert het Psalmcitaat overigens niet helemaal correct, hij vervangt גוים (volken) door פושעים (misdadigers). Dat moet hij bewust gedaan hebben, omdat het woord *gojiem* verwijst naar niet-joden, terwijl hij doelt op de joodse progressieven.

⁷⁴ 74, 16 juni 1798; 27 juni 1798.